

Magyarország szuverenitásának helyreállítása

A SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSA ÉS MAGYARORSZÁG
SZEREPE A VARSÓI SZERZŐDÉS FELSZÁMOLÁSÁBAN

A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEKRŐL RÖVIDEN

A szovjet csapatok – mint megszálló erők – magyarországi tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget. Az 1947. február 10-én megkötött békeszerződés 22. cikkelye¹ a Szovjetunióknak lehetőséget biztosított arra, hogy az általa egyoldalúan elhatározott erejű és összetételű csapatokat állomásoztasson hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak.

1947. december 30-án G. M. Puskin – a Szovjetunió nagykövete – kormánya megbízásából Rákosi Mátyással közölte: „a szovjet hadsereg részlegeinek Magyarországról történt kivonásának eredményeképpen f. év december 14-én Magyarország területén csak olyan katonai egységek maradtak, amelyek az ausztriai zónával kapcsolatos közlekedési vonalak fenntartására szükségesek...”²

Ebben az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály mintegy 60-70 000 fővel látta el a „megszálló” státuszából adódó feladatokat. Magyarországon 1947-től 1955-ig – a Békeszerződés alapján – „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el mintegy 4 hadosztálynyi erővel.

Pataki István véleménye szerint „a fenti feladatra elég lett volna néhány egység, néhány ezer fővel. A valóságban azonban ennél nagyobb létszámú katonaság állomásozott hazánkban, és e kontingens nagyságának megfelelően különböző intézmények, parancsnokságok, lő- és gyakorlóterek, repülőterek voltak a szovjetek használatában, távol az Ausztria felé vezető közlekedési vonalaktól. [...] Az ezt követően megkötött egyezmények és a mellékletekben foglaltak³ nem tettek eleget a békeszerződésből idézett követelmények mindegyikének, csak a 22. cikk 3. pontjának. E tény, valamint a csapatok elhelyezésével kapcsolatos tétel csorbította az ország függetlenségét...”⁴

A szovjet csapatok létszámáról és elhelyezéséről a szovjet kormány hivatalos tájékoztatást nem adott a magyar fél részére. 1948-ban, az egyezmények megkötését követően, majd később „újabb és újabb szovjet alegységek, egységek érkeztek magyar területre. 1949, 1953 és 1955 a csapatok növekedésének évei voltak. 1949 augusztusában egy gépkocsizó lövészadosztályt vezényeltek Magyarország területére a Badeni Központi Hadseregcsoport parancsnokának utasítására. (11 010 fő). Zömük román területről érkezett, elhelyezésükért, ellátásukért a Honvédelmi Minisztérium anyagi-technikai szervezetei voltak felelősek. Még 1949-ben előzetes bejelentés nélkül repülő- és légvédelmi csapatok érkeztek Debrecenbe. 1949–1950-ben négy hadosztály szervezetében mintegy 80 városban, községben és más településen állomásoztak szovjet alegységek, egységek. Ebből húsz-huszonkét helyen őrségek tartózkodtak”⁵

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést. A megszálló erők Ausztriából történt ki-

vonását követően a szovjet és magyar államhatalmi szervek a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetét 1956. október 23-ig – az ezzel kapcsolatos kétoldalú egyezményt 1957. május 27-én kötötték meg – nem szabályozták. A Központi Hadseregcsoport felszámolását követően a szovjet politikai és katonai vezetés – a békeszerződésben előírt kivonulási kötelezettség teljesítését elmulasztva – a Magyarországon állomásozó csapatai létszámának és összetételének megváltoztatását – annak jogszerűtlensége ellenére is – indokoltak látták.

Gerő Ernő a szovjet csapatok Magyarországon maradásáról úgy vélekedett: *„a nyugatiak óriási hangot csapnak, hogy megkötik az osztrák békét és az oroszok nem vonulnak ki. Ettől nem kell túlságosan befolyásoltatnunk magunkat...”*⁷⁶

Így az Ausztriából kivont szovjet alakulatok nagy részét Magyarország területén helyezték el. Az 1955 szeptemberében Magyarországon felállított szovjet Különleges Hadtest állományába kettő – a 2. és 17. – gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászrepülő, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hidászszereg, valamint légvédelmi, fegyvernemi és más szakcsapatok kerültek. A hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme, a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a szovjet Fegyveres Erők miniszterének volt alárendelve. Arra nincs adat, hogy a Hadtest hadosztályait – különösen a 2. és 17. gépesített gárdahadosztályokat – a Varsói Szerződés alárendeltségébe helyezték volna.

A Varsói Szerződés (VSZ) 1955. május 14-én történt megalakítását, az Egyesített Fegyveres Erők felállítását az alapítók a nemzetközi helyzetben bekövetkezett kedvezőtlen változásokkal indokolták. A dokumentumokból egyértelműen megállapítható a VSZ életre hívásának indokai között a tagországok belső helyzetében meglévő problémák és esetlegesen felmerülő feladatok és célok – például „a népi demokratikus rendszer” belső ellenfelei, illetve ellenségei visszatartása, megfélemlítése, szükség esetén fegyveres erővel történő közös megsemmisítése – nem szerepeltek. A tagországok által szovjet diktátumra kijelölt nemzeti katonai erőket – az alapelvekkel ellentétben – nem egy önálló, az egyes nemzetek haderőitől szervezetileg is elkülönült parancsnokság alárendeltségében egyesítették. Az Egyesített Fegyveres Erők (EFE) mindenkori főparancsnoka a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének első helyettese volt, így személyén keresztül az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe kijelölt nemzeti alakulatokat a szovjet haderő részévé tették.

Ha az ENSZ Alapokmányában rögzített – a VSZ Alapokmányában hivatkozott – alapelveket és a Szovjetunió 1956-os tevékenységét összevetjük, minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az alapelvek nagy részét a Szovjetunió figyelmen kívül hagyta, illetve megsértette.

A Szovjetunió vezetése a lengyel és magyar „ügy” kezelése során a Varsói Szerződés tagállamait nem kezelte egyenjogú partnerként, az elvárható mértékben nem gyakorolt türelmet, hanem – az ENSZ Alapokmányával ellentétesen – azonnal az erőszakkal való fenyegetést, illetve a fegyveres erők bevetését választotta. A két ország belügyébe beavatkozva, a nemzetek önrendelkezésének jogát elutasítva, a békés eszközök használata helyett, szinte automatikusan a fegyveres erőszak alkalmazására helyezte a hangsúlyt.

Az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka, Konyev marsall ebben az időszakban nem az Alapító okirat szellemében, illetve a Politikai Tanácskozó Testület utasítása-

inak megfelelően járt el, hanem a Szovjetunió Fegyveres Erői miniszterének, Zsukov marsallnak első helyetteseként a szovjet politikai vezetés döntéseit hajtotta végre.

„A lengyel és magyar események rávilágítottak – írta a Romániában fogva tartott Nagy Imre 1957 elején –, hogy a Varsói Szerződés a szovjet nagyhatalmi sovíniszta törekvések eszköze, amelynek segítségével a benne résztvevő – helyesebben moszkvai utasításra bele kényszerített – szocialista országokat ennek a politikának alárendelik. A Varsói Szerződés nem más, mint a szovjet katonai diktatúra ráerőszakolása a résztvevő országokra. [...] Amit a szovjet kormány és az SZKP politikai tanácsokkal, utasításokkal nem tud elérni, azt a Varsói Szerződés katonai eszközökkel volt hivatva biztosítani...”⁷

A szovjet csapatok létszámában és összetételében jelentős változás az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában következett be. November 4-ig, a második szovjet agresszió megindításáig több lépcsőben újabb 13 szovjet hadosztály részeit rendelték Magyarországra, így összességében november 4-ét követően a hadműveletekben 17 szovjet hadosztály – mintegy 60 ezer szovjet katonával – vett részt.

A szovjet csapatok ekkor még nem a Varsói Szerződés alapján tartózkodtak Magyarországon. A szovjet csapatok magyarországi tartózkodását szabályozó kétoldalú egyezményt csak 1957. május 27-én írták alá. A szovjet csapatok létszáma és diszlokációja tárgyában 1958. április 1-jén megkötött újabb kétoldalú egyezmény a szovjet félnek engedélyezte, hogy hazánkban 67 helyőrségben 60 500 katonát állomásoztasson. Ez a szerződés lehetővé tette, hogy a Szovjetunió a csapatok létszámát – ha csak ideiglenesen is – de önkényesen megváltoztathassa.

A szovjet csapatok ideiglenes magyarországi tartózkodása tárgyában 1957. május 27-én kötött szerződés is az Alapító Okirat szelleméből következő azon elvet erősítette meg, mely szerint a *„szovjet csapatok ideiglenes tartózkodása a Magyar Népköztársaság területén semmiképpen sem érinti a magyar állam szuverenitását; a szovjet csapatok nem avatkoznak be a Magyar Népköztársaság belügyeibe”*⁸. Ebben az egyezményben sem rögzítették, hogy a szovjet csapatok a Varsói Szerződés értelmében, a Politikai Tanácskozó Testület vonatkozó döntésének megfelelő létszámában és összetételben állomásoznak Magyarországon területén.

A szovjet csapatok állomásoztatásának igazi okairól Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) 1957. június 22-i ülésén többek között a következőket mondta:

*„Mindig így számolgotam magamban a hatalom állását. No és ha a szovjet csapatokat kivonnánk? Akkor állunk a lábunkon? Én azt hiszem, megállnánk a lábunkon. De rettenetes harc és véráldozat közben. Ez most a helyzet...”*⁹

A szovjet csapatok teljes kivonása – a magyar nép, a forradalom egyik legfontosabb céljának a megvalósulása – így még hosszú évtizedekig váratott magára. A szovjet Különleges Hadtestből és a forradalom és szabadságharc vérbefojtására 1956. október 23-át követően Magyarországra rendelt szovjet erőkből alakult meg az a Déli Hadseregcsoport (DHDSCS), amelynek parancsnoksága és alárendelt alakulatai kisebb változtatásokkal 1991 nyaráig tartózkodtak hazánkban.

A VSZ megalakítását és az 1956-os orosz támadást – háborút – követően Magyarország egyébként is csak látszólagos szuverenitását tovább korlátozta a Béke-, majd a Háborús Működés Szervi Határozványainak – 1969-ben és 1980-ban történt – elfogadása.

DÖNTÉS A SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSÁRÓL

Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) az európai hagyományos fegyveres erők csökkentésével összefüggésben – 1988. augusztus 9-én – kialakított álláspontja szerint Magyarország abban érdekelt, hogy a Déli Hadseregcsoport távozása már az első szakaszban megkezdődhessen.

A szovjet csapatok csökkentésének, majd távozásának fontos előzménye, hogy Mihail Gorbacsov egyoldalú lépésre szánta el magát. Az ENSZ Közgyűlésének 1988. decemberi 7-i ülésén a főtitkár bejelentette, hogy a Szovjetunió 1991-ig mintegy félmillió katonával csökkenti a Közép-Kelet-Európában állomásozó haderejét.

Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter Gorbacsov bejelentésére – december 8-án reagálva – kijelentette: a kinyilvánított egyoldalú haderőcsökkentés a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok egynegyedét is érintheti. Egy hónap múlva – 1989. január 10-én – Grósz Károly, az MSZMP főtitkára nyilatkozatban közölte: rövid időn belül megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.

Pár nap múlva – 1989. január 19-én – a bécsi Helsinki utótalálkozón Eduard Sevornadze szovjet külügyminiszter a csapatkivonásokkal összefüggésben megismételte: a Szovjetunió „kész a külföldi támaszpontok felszámolására, minden idegen területen állomásozó csapat kivonására, ha erre a másik fél is hajlandó”.¹⁰

„Amikor csak lehetőség volt rá, – olvasható Kárpáti Ferenc könyvében – minden alkalommal újra és újra a tárgyalások fontos témája lett a szovjet csapatok kivonásának kérdése. Így a Grósz Károly és Gorbacsov közötti, 1989. március 23–24-i tárgyalások során, majd később is az 1989. július 7–8-ai tárgyaláson, amikor Nyers Rezső és Grósz Károly tárgyalt Gorbacsoval”.¹¹

Az első lépések már 1989 tavaszán megtörténtek. Szovjet döntésre április 25-től június végéig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok mintegy 1/5-ét, kb. egy hadosztálynyi erőt – összesen 11 300 főt, 470 harckocsit, 200 löveget és aknavetőt, 2900 db különböző típusú gépjárművet – kivontak. A részleges csökkentés eredményeként – Kárpáti Ferenc megállapítása szerint – az osztrák–magyar határ sávjában szovjet részről csak légvédelmi csapatok maradtak. A szovjetek ebben az időszakban 10 laktanyát ürítettek ki, így ezen belül visszaadták a gödöllői Grassalkovich-kastélyt és az esztergomi Bazilika mellett lévő – 100 fős kórházként használt – műemléképületet is.¹²

Für Lajos – 1990. május 23-tól 1994. július 14-ig honvédelmi miniszter – a könyvében többek között arra a kérdésre is kereste a választ, hogy miként „ment végbe néhány hónap alatt, történelmi léptékkal mérve mondhatni pillanatok alatt az 1990 tavaszán még megdönthetetlennek hitt óriási katonai monstrum, a Varsói Szerződés eltűnése, szinte hangtalanul?”¹³

Mint az a fentiekből is látható, a megszállás felszámolásának folyamata nem 1990 tavaszán kezdődött. Fontos előzmény, hogy 1956-ban a magyar forradalom és szabadságharc legfontosabb követelésévé a megszálló szovjet csapatok távozásának elérése, a szabad és független Magyarország megteremtése vált. E követelések megvalósításának érdekében – egyszersmind a november 4-i újabb szovjet intervenció megakadályozása céljából – a magyar kormány 1956. november 1-jén a Varsói Szerződés felmondásával egyidejűleg kinyilatkoztatta Magyarország semlegességét.¹⁴

Orbán Viktor 1989. június 16-án a Hősök terén a „Nagy Imre és társai újrateremtésén” kijelentette: „Az orosz megszállás és a kommunista diktatúra negyven évvel ez-

előtt történt bevezetése óta a magyar nemzetnek egyszer nyílt alkalma, csak egyszer volt elegendő ereje és bátorsága ahhoz, hogy megkísérelje elérni a már 1848-ban kitűzött céljait, a nemzeti függetlenséget, a politikai szabadságot. [...] Céljaink máig nem változtak, ma sem engedünk a 48-ból, így nem engedünk 56-ból sem. [...] Ha nem tévesztjük szem elől '56 eszméit, olyan kormányt választhatunk magunknak, amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről."¹⁵

Így a forradalom és szabadságharc örökségét vállaló, azt megvalósítani akaró – egyre erősebb politikai támogatottsággal bíró – demokratikus ellenzék, majd az ezekből alakult demokratikus pártok mindegyike egyetértett abban, hogy a Varsói Szerződés felmondása, a szovjet csapatok távozása a szocialista rendszer lebontásának elengedhetetlen feltétele és követelménye.

A csapatok további csökkentésére Gorbacsov ekkor még csak abban az esetben látott lehetőséget, ha a NATO-tagországok külföldön állomásozó csapataikból hasonló nagyságú és minőségű erőket hazarendelnek.

Kárpáti Ferenc szerint Gorbacsov „a máltai csúcs előtt, 1989 utolsó hónapjaiban jutott el annak felismeréséig, hogy számukra is az az előnyös, ha Magyarországról, Csehszlovákiából és Lengyelországból kivonják a csapataikat. [...] Gorbacsov tisztában volt vele, hogy ha a fegyverkezési verseny kiterjed a világűrre, az tovább növeli a nemzetközi feszültséget és óriási megterhelést jelentene az ország egyébként is súlyos gazdaságára”.¹⁶

A szocialista országok egy részében – Lengyelországban, Magyarországon, Csehszlovákiában és az NDK-ban – zajló demokratikus átalakulásnak kedvezett, hogy Gorbacsov a Bush amerikai elnökkel 1989. december 2-án Máltán történt megbeszélésén „a szabad választások és a belügyekbe való be nem avatkozás elvét feltétel nélkül elfogadta”¹⁷.

Németh Miklós miniszterelnök annak tudatában, hogy várhatóan a közelgő választások központi témája a szovjet csapatok magyarországi tartózkodása lesz, – és a Külügyi és Honvédelmi Bizottság 1990. január 5-i ülésén az országgyűlési képviselők egy része is a kivonás folytatását és 1990 végéig történő befejezését követelte – levélben fordult Nyikolaj Rizskovhoz – a Szovjetunió Minisztertanácsának elnökéhez –, amelyben kezdeményezte, hogy „a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok teljes kivonásával kapcsolatos konkrét kérdésekről mielőbb érdemi tárgyalások kezdődjenek”¹⁸. Négy nap múlva Németh Miklós és Nyikolaj Rizskov – a KGST szófiai ülészakán történt személyes találkozásukon – megállapodtak a csapatkivonás üteméről.¹⁹

A szovjet katonai vezetés ekkor még képtelen volt figyelembe venni az új történelmi realitásokat. Erre példa, hogy az EFE Főparancsnokság 1990. február 12-én eljuttatta a tagországokhoz a Varsói Szerződés keretében folyó együttműködés korszerűsítésére vonatkozó „javaslatát”, majd a magyar katonai vezetés nem sokkal később megkapta a 2000-ig tervezett közös fegyverzettechnikai fejlesztési koncepciót, és 1990. március 21-én megérkezett a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek 2000-ig történő tőkélésítésére vonatkozó elgondolás is.

Ha viták és nehézségek árán is, de a Németh Miklós vezette kormány kezdeményezésére 1990. március 10-én megszületett az egyezmény²⁰ arról, hogy a szovjet csapatok 1990. március 12-e és 1991. június 30-a között elhagyják Magyarországot.

Az egyezmény megkötésének közvetlen előzményeiről Dmitrij Jazov hadseregtábornok, a Szovjetunió honvédelmi minisztere Kárpáti Ferenc honvédelmi minisz-

ternek – 1990. január 10-én – írt levelében a következők olvashatók:

Az utóbbi időben „a Magyar Köztársaság különböző társadalmi szerveinek vezetői – többek között az országgyűlési képviselők is – egyre sürgetőbben vetik fel a szovjet csapatok Magyarország területén történő állomásoztatásának kérdését. A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumát aggodalommal tölti el, hogy a szovjet csapatok 1990 végéig történő kivonásának követelése már ultimátum jelleget ölt”.

Jazov „nagyra értékelve a miniszternek az országgyűlésben e kérdésben kifejtett tevékenységét?” – arra kérte Kárpáti Ferencet, hogy szíveskedjen „további lehetőségek után kutatni annak érdekében, hogy megvilágítsák a jelen helyzetet, miszerint a szovjet csapatok nem avatkoznak a Magyar Köztársaság belügyeibe, egészében és teljességgel tiszteletben tartják szuverenitását.”²¹

A „baráti és jószomszédi” kapcsolatok fejlesztése céljából kötött Egyezmény általános felvezető részében a szerződő Felek kihangsúlyozták, hogy „a Magyarországon ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok kivonását az európai és a nemzetközi bizalom erősítésére irányuló együttes erőfeszítéseik szerves részének” tekintik. Az Egyezményben rögzített megállapodás szerint a szovjet csapatok kivonása – amelynek végrehajtásához a magyar kormány a szükséges feltételeket biztosítja – 1990. március 12-én kezdődik és 1991. június 30-ig befejeződik,²² melynek során „kivonásra kerül a szovjet csapatok egész személyi állománya, beleértve a szovjet állampolgárságú polgári személyeket, valamint fegyverzetet, harci technikáját és anyagi eszközeit”. (1. és 2. cikk)

A megállapodás fontos része, hogy a szovjet csapatok „kiképzési-harci tevékenységével kapcsolatos mozgását – ideértve a repüléseket is – korlátozzák” (4. cikk), de „az Egyezmény rendelkezései nem érintik a Felek között érvényben lévő két- és többoldalú kötelezettségeket, beleértve azokat, amelyek az 1955. május 14-én Varsóban kötött Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződésből származnak”. (9. cikk)

Az Egyezményben szabályozták továbbá, hogy „a szovjet csapatok elszállítása, valamint a különböző anyagok és hulladékok hátrahagyása és megsemmisítése a polgári lakosság érdekeinek figyelembe vételével és a környezetvédelmi jogszabályok betartásával történik”. (3. cikk)

A Felek az Egyezmény rendelkezéseinek végrehajtására kijelölik a Meghatalmazottakat, akik ellenőrzik a kivonulást, illetve intézkednek „az objektumok, felszerelések és más anyagi eszközök egyeztetett módszerekkel történő nyilvántartásba vételére, felértékelésére, átadására és értékesítésére”. (5. cikk)

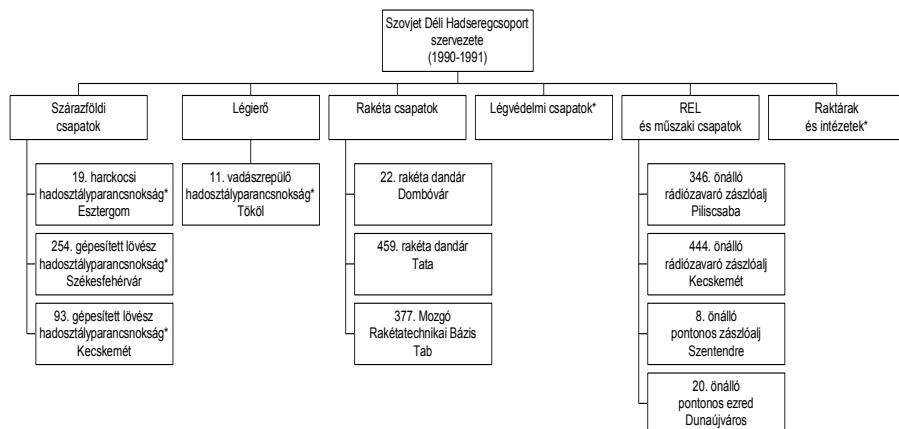
A fentiekben túl döntés született arról is, hogy a szovjet csapatok jogi státuszát érintő, valamint a csapatok ideiglenes magyarországi tartózkodásával kapcsolatos vagyoni jogi, pénzügyi és egyéb kérdéseket a végleges kivonásig az 1957. május 27-én és a később kötött, még érvényben lévő egyezmények alapján rendezik, illetve azokat a fenti tárgykörbe eső problémák megoldására, amelyekről az érvényben lévő szerződések nem rendelkeznek, a teljes kivonásig külön megállapodások fogják szabályozni.

Az Egyezmény végrehajtása során felmerülő vitás kérdések 30 napon belüli rendezése elsősorban az 1957. május 27-én kötött Egyezmény 17. cikke alapján létrehozott Magyar–Szovjet Vegyesbizottság²³ feladata. Ha a Vegyesbizottság nem tud dönteni, akkor a vitát diplomáciai úton kell megoldani. (6-8. cikkek)

A SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSA MAGYARORSZÁGRÓL

„A Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok 94 helyőrségben, összesen 328 ingatlanon állomásoztak. Az Egyezmény aláírása előtt az 1898–1990. évi részleges csapatcsökkentés keretében a szovjet Fél mintegy 10.000 fővel csökkentette a Déli Hadseregcsoport létszámát. Ennek során 4 helyőrséget teljesen, 6 helyőrséget részlegesen kiűrtett...”²⁴

A szovjet Déli Hadseregcsoport szervezete²⁵

Az 1990. március 10-i Egyezmény alapján további 90 szovjet helyőrségből – ezen belül 65 laktanyából – kellett a csapatkivonást végrehajtani.

1990. március 12-től a csapatkivonás 1991. június 19-i befejezéséig 1547 vasúti egységrelvény (34.541 vasúti kocsi) hagyta el az országot. Ebből a csapatvonatok száma 637, az anyagvonatoké 560, a konténervonatoké 217, a személyvonatoké 133 volt. A kivonuló közötti oszlopmenetek száma: 48.

Kivonásra került:

szovjet állampolgár:

ezen belül katonai állományú

főbb fegyverzet és technika eszköz összesen:

ezen belül:

repülőgép

helikopter

kerekes jármű

lánctalpas jármű

harcokosi

pc. szállító jármű

tüzérségi eszköz

légvédelmi eszköz

rakéta-indító állvány

egyéb technikai eszköz

anyag eszköz

100.380 fő²⁶

44.668 fő

24.660 db

194 db

138 db

19.684 db

1.143 db

860 db

1.143 db

622 db

350 db

196 db

9.747 db

309.364 tonna

A kivonás biztosítására a Magyar Honvédség, a DHDSCS tábornoikából és tisztjeiből, valamint a MÁV képviselőiből operatív csoportokat hoztak létre, amelyek közösen kidolgozták a DHDSCS egységei kivonását, illetve az anyagi és műszaki készletek elszállítását rögzítő ütemtervet. A feladat végrehajtásának számítástechnikai biztosítását, naprakész dokumentálását és az érintett szervek tájékoztatását az erre a célra létrehozott Információs Központ hajtotta végre...²⁷

Az Egyezmény mellékletét képező ütemterv szerint a Magyarországot leggyorsabban – 1990. június végéig – a rakéta és a rádióelektronikai egységek hagyják el. Szeptember hónapig a 19. harckocsi hadosztály, az év végéig a 254., 1991 márciusáig a 93. gépesített lövész hadosztályok távoznak. A légielő csapatai, illetve a biztosító és kiszolgáló egységek, intézetek a teljes időszakra egyenletesen elosztva zárják a kivonulás folyamatát. Az anyagi készletek kiszállítása is – az ütemterv szerint – 1991. június végén fejeződik be.

Az ütemtervhez fűzött megjegyzés szerint a magyar fél vállalja, hogy segítséget nyújt pld. az üzemanyag és a lőszer megvásárlásával a kb. 260 szerelvényt kitevő anyag „értékesítésének realizálásában”. A szovjet fél biztosítja a napi 3-4 katonavonatot átvételét és garantálja az ehhez szükséges 80 vagon átadását, valamint 417 számvetési vonat átvételét.

A szovjet csapatok fő erőinek nagysága, szervezete a kivonulás során készült jelentések alapján az alábbiak szerint rekonstruálható²⁸

ÜTEMTERV

a szovjet csapatok kivonására a Magyar Köztársaság területéről
(melléklet az egyezményhez)

Magasabbegységek intézetek	Helyőrségek	További berakóállomások	A vonatok száma
harckocsi hadosztály	Esztergom, Komárom, Győr, Tata, Veszprém, Szentendre	Esztergom, Komárom, Győr, Tata, Óbuda, Hajmáskér	115
gépesített lövészadosztály	Székesfehérvár, Pápa, Polgárdi, Lepsény, Sárbogárd, Hajmáskér, Kiskunmajsa	Székesfehérvár, Pápa, Polgárdi, Lepsény, Sárbogárd, Hajmáskér, Kiskunmajsa	119
gépesített lövészadosztály	Kecskemét, Szeged, Cegléd, Táborfalva, Kiskunhalas, Nagykőrös, Debrecen	Kecskemét, Szeged, Cegléd, Táborfalva, Kiskunhalas, Nagykőrös, Debrecen	116
rakéta egységek	Tata, Dombóvár	Tata, Dombóvár	40
légvédelmi egységek	Dunaföldvár, Mór, Szolnok, Budapest	Dunaföldvár, Mór, Szolnok, Budapest	75
műszaki egységek	Szentendre, Dunaújváros, Etyek	Szentendre, Dunaújváros, Bicske	20
rádióelektronikai egységek	Kecskemét, Piliscsaba	Kecskemét, Piliscsaba	8
légielő	Debrecen, Sármellék, Tököl, Kiskunlacháza, Kalocsa, Kunmadaras	Debrecen, Sármellék, Tököl, Kiskunlacháza, Kalocsa, Kunmadaras	249
biztosító és kiszolgáló egységek (intézetek)			218
anyagi készletek			392
Csapat és anyagszállító vonat összesen			1352 ²⁹

A kivonások megkezdését követően – 1990. április 20-án – Burlakov vezérezredes megfigyelőcsoportok részére Esztergomban, Győrben, Komáromban és Kecskeméten tette lehetővé a berakodás és az indulás megtekintését. Esztergomban – mint kiemelt helyszínen – nemzetközi tájékoztatás keretében mutatták be a harcokcsizó alakulat utolsó szerelvényének indulását.³⁰

A tervezett időben Magyarországot – 1990. június végéig – a rakéta és a rádióelektronikai egységek hagyták el. Szeptemberben befejezte a kivonulást a 19. harcokcsi hadosztály is.

A tárgyalásokon időnként bejelentett ultimátumok ellenére a kivonulás tervszerűségét, folyamatosságát bizonyítják az 1990. szeptember 30-i állapotot mutató adatok is.

A SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSÁNAK HELYZETE³¹

1990. szeptember 30.

A szovjet erők megnevezése	1990. szeptember 30-ig kivonásra került (a teljes állomány százalékában)	1990. végéig kivonásra tervezett (a teljes állomány százalékában)
a rakétacsapatok	100	
az összefegyvernemi csapatok	60	80-85
a légielő	20	40-45
ezen belül az alapvető erők	50	70-75
a hadműveleti anyagi készletek	43	60-65

Tervezetteknek megfelelően az év végéig a 254., 1991 márciusáig a 93. gépesített lövész hadosztályok távoztak. 1991. május 28-án – készült összefoglalójában a kormánymeghatalmazott már arról tájékoztat, hogy „*az utóbbi időben*” felgyorsult a szovjet erők kivonása, így valószínűsíthető, hogy a teljes kivonulás június 30-ig befejeződik.³² A légielő csapatai, illetve a biztosító és kiszolgáló egységek, intézetek a teljes időszakra egyenletesen elosztva zárták a kivonulás folyamatát.³³ Az anyagi készletek kiszállítása is az ütemtervnek megfelelően megtörtént.

„*A tervezés és a csapatkivonás ideje alatt a Magyar Honvédség és a DHDSCS parancsnoksága között szoros együttműködés alakult ki, amely lehetővé tette a felmerülő problémák tisztázását és operatív megoldását. Ennek a jól szervezett együttműködésnek köszönhető, hogy a szovjet csapatok kivonása 1991. június 19-én határidő előtt, rendben befejeződött.*”³⁴

MAGYAR DÖNTÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS FELMONDÁSÁRÓL

Magyarország szuverenitása visszaszerzése szempontjából a szovjet csapatok kivonásához hasonló súlyú kérdésként merült fel Magyarország Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségei megszüntetésének, felmondásának az elérése. Amint a csapatkivonásokra vonatkozó elhatározások megszületését, úgy a Varsói Szerződésből tervezett kilépésünkre vonatkozó döntést is komoly viták előzték meg. Abban a vezetők többsége egyetértett, hogy 1991 végéig kell kilépni a szervezetből, de – Für

Lajos történész, az Antall-kormány honvédelmi minisztere véleménye szerint³⁵ – ez a döntés komoly, megválaszolóra váró kérdéseket vetett fel.

A kilépésre vonatkozó magyar döntést megelőzően, de később is komoly kétségek, érvek és ellenérvek fogalmazódtak meg.

Magyarország egyedül lépjen-e ki, vagy csatlakozhatnak hozzánk más tagállamok is?

Megmarad-e valamilyen formában a szövetség?

A Varsói Szerződés megszüntetése részleges, vagy teljes legyen?

Mi történik, ha javaslatával Magyarország egyedül marad?

Ha Magyarország a kilépési szándék kinyilvánítása miatt elszigetelődik, lesznek-e partnerek, akik részt vennének a VSZ fokozatos leépítésében?

A szervezet idő előtti felszámolása nem veszélyezteti-e a szovjet csapatok kivonásának ügyét?

A fenti – és most nem idézett – kérdésekre adandó válaszok keresése során felmerült: a szovjetek bekeményíthetnek, ami kihathat Magyarország energiaellátására és a Honvédség alkatrészellátására is. Az ellenérvek között hangsúlyosan jelent meg az is, hogy a nyugati nagyhatalmak nem támogatják a radikális magyar elgondolást. Ha Magyarország meggondolatlanul lép – hangzottak a nyugati érvek –, akkor megtorpanhatnak a Szovjetunióban kibontakozó változások, a gorbacsovi peresztrojka zátonyra futhat, ami miatt fennáll a visszarendeződés veszélye.

Az idő sürgetett, dönteni kellett. A kilépés irányába megtett első lépést 1990. június 6-7-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete (PTT) ülésén Antall József miniszterelnök tette meg. Javaslatára a tanácskozás 2. napirendi pontja – „*Véleménycsere a Varsói Szerződés keretein belül demokratizálódásról, az együttműködés korszerűsítéséről és átalakításáról*” – az alábbiak szerint változott: „*Véleménycsere a Varsói Szerződés jellege, funkciói és tevékenysége felülvizsgálatáról és esetleges gyökeres átalakításáról*”.

A javaslat és a magyar miniszterelnök által ekkor elmondottak egyértelművé tették: a Varsói Szerződés, mint az európai szembenállás egyik maradványa felülvizsgálatra szorul. A jelenlegi körülmények között értelmét veszítette a szerződés katonai szervezete, amely a magyar álláspont szerint mellőzhetővé válik, és – az egyoldalú lépések elkerülésével, egyeztetett tárgyalások eredményeként – kívánatos lehet a fokozatos, 1991 végéig történő felszámolása. Antall József szerint az erőfeszítéseket nem a Varsói Szerződés megreformálására, hanem az új, közös európai biztonsági és együttműködési struktúra létrehozására kell fordítani, így a tárgyalások eredményeként hatályon kívül kell helyezni azokat az elemeket, amelyek sértik a tagállamok szuverenitását.

Antall József javasolta továbbá, hogy a PTT jelen ülésén döntsön „*egy olyan nagykováti különmegbízottakból álló, különleges kormánybizottság felállításáról, amely felülvizsgálja a Varsói Szerződés jellegét, funkcióit és működését [majd] javaslatot tesz a PTT-nek a Varsói Szerződés felülvizsgálatáról, beleértve a katonai együttműködés és szerveinek fokozatos felszámolását, figyelembe véve az európai biztonsági és együttműködési folyamat fejlődését és követelményeit. [...] Magyarországról készek vagyunk Budapesten helyt adni a Politikai Tanácskozó Testület rendkívüli ülésének*”. – mondta a miniszterelnök, továbbá azt is felvetette, hogy a PTT ezzel összefüggésben hozott döntéseinek megvalósítása a legkésőbb január 1-jével kezdődjék meg.³⁶

Antall József javaslatait a plenáris ülés elfogadta és döntés született arról is, hogy a Kormány-meghatalmazottak Ideiglenes Bizottsága első ülését 1990. július 15-ig Prágában tartsa meg, és a havonta más és más tagállamokban megtartott ülésein elfogadott javaslatait október végéig terjessze a PTT elé. Egyetértésre jutottak abban is, hogy a testületet november végéig Budapesten kell összehívni.

Mihail Gorbacsov – a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első embere a magyar delegációval június 7-én folytatott megbeszélésen kihangsúlyozta: „*a Varsói Szerződés felülvizsgálatával egyetért, de annak elhamarkodott megszüntetésével semmiképpen nem*”³⁷

Für Lajos utólagos értékelése szerint szó nem volt arról, hogy ezen a megbeszélésen a szovjet vezetők – Gorbacsov, a miniszterelnök Nyikolaj Rizskov és a külügyminiszter Eduard Sevarnadze – buzgó egyetértéssel fogadták volna a magyar kormányfő javaslatait, de nem tanúsítottak kategorikus elutasító magatartást sem. A magyar küldöttség tagjai úgy érezték, az ügyben a frontáttörés megtörtént.³⁸

Ilyen előzmények után, a demokratikus választásokat követően – 1990. május 2-án – megalakult magyar országgyűlés döntése a Varsói Szerződés felmondásáról³⁹ 1990. június 26-án megszületett. A kilépés szándékának kinyilvánításán túl az Országgyűlés e határozatban a következő feladatokat rögzítette:

– A Magyar Köztársaság kormánya a Bécsi konvenció 62. cikkelye alapján történelmi a szerződéskötés körülményeinek alapvető változására hivatkozva, valamennyi tagállammal egyetértésre jutva kezdjen tárgyalásokat a Varsói Szerződésből való kilépésről.

– A kilépési folyamat első lépéseként Magyarország részvételét szüneteltetni kell a katonai szervezetben, a Honvédség ennek megfelelően ne vegyen részt közös gyakorlatokon és a VSZ csapatai az ország területén ne tartsanak hadgyakorlatot.

– Második lépésként a VSZ tagállamaival tárgyalásokat kell folytatni a kétoldalú barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződések felülvizsgálatáról, amelyekből e tárgyalások eredményeként törölni kell mindazt, ami katonai beavatkozásra ad felhatalmazást, vagy más módon sérti Magyarország szuverenitását.

A határozatban állást foglalt az Országgyűlés, hogy a Magyar Köztársaság békében és barátságban kíván élni valamennyi szomszédjával és területéről harmadik állam elleni támadást senki sem indíthat.⁴⁰ A határozat 1990. július 3-án lett kihirdetve.⁴¹

A magyar kormány-meghatalmazotti bizottság – amelynek vezetője nagyköveti státuszban Kupper V. Béla volt – tevékenysége a miniszterelnök által jóváhagyott mandátum szerint arra irányult, hogy a tárgyalásokon első lépésként a VSZ katonai szervezetének – együttes határozattal történő – felszámolására kell törekedni, illetve ha a VSZ feloszlására tett kísérlet nem járna sikerrel, akkor 1990. december 31-ig Magyarországnak úgy kell kiválnia a katonai szervezetből, hogy ezzel ne zavarja a bécsi tárgyalások menetét, ne veszélyeztesse a szovjet csapatkivonások befejezését és a német újraegyesítés folyamatát.⁴²

A VSZ fokozatos felszámolásának, illetve a katonai szervezetekből történő kiválás folyamatát – az 1990. július-augusztus hónapban elkészült magyar tervezet szerint – három időszakra bontották.

Az első szakaszban – a kiválás előkészítése céljából – szabályozzuk a katonai szervezetekben való magyar részvétel tartalmát. Így a küldöttségeink – a VSZ kato-

nai szervezetének felszámolása céljából, illetve a haditechnikai ellátás kérdéseit vizsgáló – tárgyalásokon csak konzultációs jelleggel vesznek részt. Magyarország a VSZ közös hadgyakorlatairól távol marad. A PTT novemberi – budapesti – ülését követően a Honvédelmi Minisztérium központi harcálláspontját kivonjuk a szövetség riasztási rendszeréből, kezdeményezzük a képviselőcsoportok létszámának a csökkentését, és hatályát veszítettnek tekintünk minden beszámolási és jelentési kötelezettséget.

A második – 1991. január 1. és június 30. közötti – időszakban megkezdődik a Magyar Honvédség kiválásának folyamata, melynek részeként már január 1-jén megszüntetjük a magyar csapatok EFE alárendeltségű vezénylését, hatályon kívül helyezzük a közös hadműveleti terveket, továbbá a hadszíntér-előkészítésre és a közös hadászati készletekre vállalt kötelezettségeket. Magyarország kezdeményezi az EFE Főparancsnok képviselőcsoportjának a visszahívását, ezzel párhuzamosan minimálisra csökkenti az EFE törzsbe vezényelt tisztek számát. A VSZ egységes légvédelmi rendszerben a tevékenységet a kölcsönös rádiótechnikai tájékoztatásra korlátozzuk, Magyarország kizárólag a leszerelés és a fegyverzetkorlátozás témakörében fogad be, rendez katonai tanácskozásokat, tárgyalásokat, de aktívan részt vesz a VSZ felszámolására irányuló munkában. Kezdeményezzük kétoldalú katonai egyezmények megkötését a VSZ tagállamaival, valamint a szomszédos semleges és el nem kötelezett országok haderejével, továbbá kétoldalú bizalomerosztó kapcsolatok kialakítására törekszünk a NATO tagállamok hadseregivel.

A kiválási folyamat harmadik – 1991. június 30-tól december 31-ig tartó – befejező szakaszában visszahívjuk a magyar összekötő csoportot, e helyett Magyarország megfigyelőket küld a VSZ és a NATO törzsébe, illetve – ha megalakul – a VSZ Katonai Konzultációs Csoportjába. A kilépés hivatalos bejelentését megelőzően Magyarország hatályon kívül helyezi a VSZ-ben való részvételt szabályozó minden határozványt. A tervezet elkészítői kívánatosnak tartották, hogy erre az időpontra Magyarország a biztonságát szavatoló kétoldalú megállapodást kössön minden szomszédos országgal hadseregével.

A magyar delegáció – a kormány-meghatalmazotti bizottságok ülésein⁴³ és a szervezet teljes megszüntetése érdekében – kezdeményezésünkre megtartott konzultációkon⁴⁴ eredményes munkát végzett.

Kupper V. Béla szófiai tanácskozást követően megállapíthatta: mandátuma szerint a magyar küldöttség elérte, hogy „a Varsói Szerződés felülvizsgálatáról, illetve lehetséges gyökeres átalakításáról folyó tárgyalás keretében érvényesítsük a VSZ katonai szervezetének elhagyására vonatkozó koncepciókat, elérjük a tagállamok egyetértését ahhoz, hogy a katonai szervezet – a tervezett magyar kilépés határidejénél fél évvel korábban – 1991. július 1-jével megszűnjön. Ez az időpont egybeesik a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának határidejével.”⁴⁵

A Varsói Szerződés felszámolására vonatkozó döntés a PTT 1991. február 25-i Budapesten tartott soron kívüli ülésén született meg. Ekkor a tagállamok képviselői elhatározták a katonai szövetség teljes felszámolását. Az e tárgykörben született jegyzőkönyv szerint 1991. március 31-ével a katonai szövetségre vonatkozó okmányok, továbbá minden más okmány és dokumentum hatályát veszítik és ezzel egy időben a szerződés keretében a közös katonai tevékenység, katonai szerv és struktúra megszűnik. Ugyancsak megszűnnek az EFE Parancsnokság részére a be-

fizetések, a főparancsnok, illetve a nemzeti honvédelmi minisztériumok kölcsönösen delegált képviselő-testületei és képviselői további tevékenységüket beszüntetik.

A magyar kormány kezdeményezésére, az Országgyűlés döntését végrehajtva Magyarország 1991-ben visszanyerte függetlenségét. A döntéseket előkészítő és azokat magas szinten végrehajtó személyek és szervezetek – politikusok, diplomaták, katonai vezetők, a katonai diplomaták és szakemberek – tevékenységének is köszönhetően a Varsói Szerződés PTT kimondta a szervezet feloszlását. A szovjet csapatok 47 év után kivonultak az országból.

JEGYZETEK

- 1 A Békeszerződés IV. – „A szövetséges haderők visszavonása” – részének 22. cikkelyében erről többek között az alábbiak állnak: 1. „A jelen Szerződés életbelépését követően minden szövetséges fegyveres erő 90 napon belül Magyarországról vissza kell vonni, mindazon által a Szovjetuniónak fennmarad a joga magyar területen oly fegyveres erő tartására, amelyre szüksége lehet ahhoz, hogy a szovjet hadseregnek az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalait fenntartsa. [...] 3. Magyarország azonban rendelkezésre fog bocsátani minden olyan eszközt és könnyítést, amelyre az ausztriai szovjet megszállási övezettel való közlekedési vonalak fenntartása céljából különösen szükség lehet, aminek ellenében a magyar kormány megfelelő ellenszolgáltatásban fog részesülni...” HALMOSY DÉNES – *Nemzetközi Szerződések 1945–1982. „A második világháború utáni korszak legfontosabb külpolitikai szerződésai”,* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1985, 84. o.
- 2 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) XIX-J-1-j-IV. 430. 12. o. Közli: PATAKI ISTVÁN – „Egyezmények” a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról, *Múltunk*, 1995. 3. szám. 124. o.
- 3 Az 1947. február 10-től és 1955. május 15-ig terjedő időszakban Magyarország és Szovjetunió között az alábbi – vizsgált témánkkal összefüggő – szerződések megkötésére került sor: Barátsági együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés. (1948. február 18. – Moszkva) Egyezmény a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok szállítmányainak vámmentességéről. Egyezmény a Szovjet hadsereg Magyarországon és Ausztria megszállási övezetében lévő csapatainak magyar vonatokon történő szállításáról. Egyezmény a Magyarországon állomásozó szovjet alakulatok részére nyújtandó távközlési szolgáltatásokról. Egyezmény a kaszárnyáknak és szolgálati helyiségeknek, raktáraknak, repülőtereknek és gyakorlótereknek bérbeadásáról (1948. december 6. – Budapest) Egyezmény a magyar hadsereg katonaiállományú tagjainak a Szovjetunió katonai nevelőintézeteiben való ellátásával és kiképzésével járó kiadások megtérítéséről. (1949. június 29. Moszkva) Szerződés a magyar–szovjet államhatár rendjének szabályozása tárgyában. Egyezmény a határkonfliktusok és határincidensek rendezésének tárgyában. (1950. február 24. – Moszkva) – MOL XIX-J-1-j-26/261-005145-1961, 26/261-001871/1962. 322. d. Kivonat a Magyarország és Szovjetunió között 1945-től 1960. december 31-ig kötött kétoldalú nemzetközi szerződésekből.
- 4 PATAKI ISTVÁN – „Egyezmények”... 125-127. o.
- 5 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) MN. 1954. T. Elhelyezési és különleges ügyek. Lásd még: PATAKI ISTVÁN – „Egyezmények”... 130. o.
- 6 MOL. 276. f. 53. cs. 229. ó. e. Idézi: PATAKI ISTVÁN – „Egyezmények”... 130-131. o.
- 7 Nagy Imrének a romániai Snagovban készült feljegyzései 1957. MOL, Nagy Imre és társai per iratai, XX-5-h. Vizsgálati Iratok 8. kötet 19-22. o.
- 8 MOL XIX-J-1-j-26/261-005145-1961, 26/261-001871/1962. 322. d. Kivonat a Magyarország és Szovjetunió között 1945-től 1960. december 31-ig kötött kétoldalú nemzetközi szerződésekből.
- 9 *Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei IV. kötet* – Politikatörténeti füzetek (Szerk.: Balogh Sándor, Baráth Magdolna, Ripp Zoltán) Budapest, INTERA RT. 1994. 200. o.
- 10 KÁRPÁTI FERENC – *Puskalövés nélkül...*, DUNA Internationál, Budapest, 2011, 97. o. (továbbiakban: KÁRPÁTI FERENC: *Puskalövés nélkül...*) 44. o.
- 11 Uo. 94-95. o.
- 12 Hadtörténelmi Levéltár Központi Irattár (továbbiakban HL K1) 00808/1989 – 79/0919. Kárpáti Ferenc jelentése a szovjet csapatok részleges kivonásáról. Idézi: KÁRPÁTI FERENC – *Puskalövés nél-*

- kül... 97. o.
- 13 FÜR LAJOS – *A Varsói Szerződés végnapjai – magyar szemmel* – Kairosz Kiadó, Budapest, 2003. 9. o.
 - 14 *A forradalom hangja* – Századvég füzetek 3. *Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9.* (Szerk.: Fellegi Tamás László, Gyekiczki András, Kövér László, Kövér Szilárd, Máté János, Orbán Viktor, Stumpf István, Varga Tamás, Weber Attila) A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása, Budapest, 1989. 357. o.
 - 15 http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=4YybjROUMuo (Letöltés: 2013. június 25-én)
 - 16 KÁRPÁTI FERENC – *Puskalövés nélkül...*, 97. o.
 - 17 ROMSICS IGNÁC – *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 550. o.
 - 18 A levélben Németh Miklós bejelentette, hogy a szakértői tárgyalásokon való részvétellel Somogyi Ferenc külügyminiszteri államtitkár és Borsits László altábornagy, a Magyar Néphadsereg Vezérkari főnökét bízta meg. KÁRPÁTI FERENC – *Puskalövés nélkül...*, 99. o.
 - 19 Uo.
 - 20 HL KI 261/013/5. Annus Antal vezérőrnagy kormány-meghatalmazott kivonulás tárgyában 1990. május 30-án készült előterjesztésének 1. számú melléklete: Egyezmény a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormánya között a Magyar Köztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok kivonásáról. Az Egyezményt 1990. március 10-én kézjegyükkel látták el: Horn Gyula és Eduard Sevarnadze külügyminiszterek.
 - 21 HL KI 261/010/20. Dmitrij Jazov honvédelmi miniszter levele Kárpáti Ferencnek, 1990. január 10.
 - 22 A szovjet fél a kivonás végső határidejeként az 1991. június 30-i időpontot azért fogadta el, mert a magyar fél mintegy 260 szerelvénynek megfelelő árú – haditechnikai és polgári eszközök, berendezések, anyagok, hajtó- , üzem- és kenőanyagok – értékesítésének az „elősegítését” vállalta. Annus Antal kormány megbízott később azt javasolta, hogy a szovjetek számítása szerinti 1,1 milliárd Ft értékű kb. 400 millió Ft nagyságrendben haditechnikai anyagot a Honvédelmi Minisztérium vegye át, illetve használja fel. Ennek indokaként Annus kihangsúlyozta, hogy a gazdasági helyzet romlása miatt a biztonsági szférából is jelentős elvonások történtek, így a szovjet készletekből átadott technikai eszközök, fegyverzet a felzárkózás megkezdéséhez elengedhetetlenül szükséges. A fennmaradó kb. 700 millió Ft értékű haditechnika esetében Annus gazdaságos reexportálásra látott lehetőséget. Az Egyezmény szerint az 1991. március 31-ig eladásra nem kerülő cikkek, eszközök elszállításáról a szovjet fél gondoskodik. Annus szerint indokolt, hogy az üzem-, hajtó- és kenőanyagokat a HM vásárolja meg, illetve ezekből is jelentős elvonások történtek, így a szovjet fél álláspontja elutasító lesz – további beszállításokat kérjen. Annus elítélően nyilatkozott arról, hogy a szovjet kormány-meghatalmazott „az üzemanyagot külföldi érdekeltségű cége részére kívánta értékesíteni a földalatti tárolókkal együtt”, de ennek végrehajtása – mint írja – a magyar ellenállás következtében meghiúsult. – *Előterjesztés a Minisztertanácshoz. Tárgy: A szovjet Déli Hadseregcsoport Magyarországról történő teljes kivonása. Készítette Annus Antal kormány-meghatalmazott 1990. május 30-án.* HL KI 261/013/5.
 - 23 Karácsony Imre értékelése szerint a szovjet katonai egységek, vagy azok állományába tartozó egyes személyek cselekménye vagy mulasztása miatt a Magyar Államot, szerveket és állampolgárokat érintő káresetek és jogviták megoldására az 1957. évi Egyezmény alapján létrehozott Magyar–Szovjet Vegyesbizottság 33 éves működése során 20.000 ügyben járt el, ami hozzávetőleg 60.000 magyar állampolgárt, 800 külföldit és mintegy 1000 magyar szervezetet (szövetkezetet, vállalatot) érintett. E munka keretében a Bizottság kb. 240 millió Ft erejéig állapított meg szovjet kártérítési kötelezettséget és mintegy 10 milliárd Ft-ra tehető azoknak a szerződéses ügyeknek a „perértéke”, amelyekben döntést hozott. Major Generál IMRE KARÁCSONY – Hungary. In.: THE GREAT WITHDRAWAL (Withdrawal of the Soviet – Russian Army from Central Europe 1990-1994) – Ministry of Defence of the Slovak Republic, Bratislava, 2005. 211. o. Tanulmány magyar változata a szerző birtokában.
 - 24 Uo.
 - 25 A rekonstrukció forrása: Részletes kimutatások a csapatkivonási szállítások helyzetéről 1990. március 12-től szeptember 30-ig. Készült: 1990. október 10-én, aláírta: Sáfár Bálint ezredes, az MH Közlekedési Szolgálat Főnöke. HL. KI. 261/010/29.
 - 26 Matvej Burlakov vezérezredes tájékoztatása szerint 1990. május 10-én a Déli Hadseregcsoport szervezetébenél 294 magyar állampolgárságú – például Kecskeméten 43, Debrecenben 68, Kunmadarason 30 – személy dolgozott. HL KI 261/013/34.
 - 27 IMRE KARÁCSONY – *Hungary* 213-214. o.

- 28 A rekonstrukció forrása: Részletes kimutatások a csapatkivonási szállítások helyzetéről 1990. március 12-től szeptember 30-ig. Készült: 1990. október 10-én, aláírta: Sáfár Bálint ezredes, az MH Közlekedési Szolgálat Főnöke. HL. KI. 261/010/29.
- 29 Kézírással kiegészítve: + 417=1763
- 30 Burlakov vezérezredes levele 1990. április 12-én Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszternek. HL KI 261/010/21.
- 31 HL KI 261/010/28. Jelentés a szovjet csapatkivonás első hat hónapjáról. Készítette 1990. október 10-én Sáfár Bálint ezredes.
- 32 A kormány-meghatalmazott előterjesztése a kormány részére. Tárgy: A szovjet csapatkivonások végrehajtásáról és a gazdasági-pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos feladatok. Készítette: Annus Antal 1991. május 28. HL KI 261/010/52.
- 33 HL KI 261/010/28. Jelentés a szovjet csapatkivonás első hat hónapjáról. Készítette 1990. október 10-én Sáfár Bálint ezredes.
- 34 IMRE KARÁCSONY – *Hungary* 213-214. o.
- 35 FÜR LAJOS – *A Varsói Szerződés végnapjai...*, 182. o.
- 36 Részletek Antall József beszédéből. Idézi FÜR LAJOS – *A Varsói Szerződés végnapjai...* 137-138. o.
- 37 Uo. 141. o.
- 38 FÜR LAJOS – *A Varsói Szerződés végnapjai...* 142. o.
- 39 Az Országgyűlés 141/1990. számú határozata. A határozat szövegét idézi FÜR LAJOS – *A Varsói Szerződés végnapjai...* 182-183. o.
- 40 <http://www.complex.hu/kzldat/090h0054.htm/090h0054.htm> (Letöltés: 2011. június 16.)
- 41 <http://grotius.hu/publ/displ.asp?id=ATLDOR> (Letöltés: 2011. június 16.)
- 42 HL KI 1/20/330/01/8. – HM. SZT. 00110/2/1991. 3. o.
- 43 Prága (1990. július 15-17.), Szófia (1990. szeptember 17-20.), Varsó (1990. október 22-23.),
- 44 Budapest (1990. augusztus 16.), Szófia (1990. szeptember 16.)
- 45 HL KI 1/20/330/01/8. 002686/1/ 1990 KÜM, 00222/1990. HM – Jelentés a VSZ felülvizsgálatával megbízott Kormány-meghatalmazotti Ideiglenes Bizottsága 2. üléséről. Szófia, 1990. szeptember 17-20. Készült szeptember 27-én. Az ülésen a magyar tárgyaló küldöttség tagja voltak: Kupper V. Béla nagyjövet, Kondor Lajos vezérőrnagy, Tömösváry Zsigmond ezredes, Szücs László KÜM főelőadó, tagok. 36-37. o.